

AGNIESZKA ROSADA, MIŁOSZ WALERZAK, PIOTR URBAŃSKI*

SYMPTOMS OF DESTRUCTION TO THE ORIGINAL SPATIAL COMPOSITION OF HISTORIC PARKS WITHIN THREE RESIDENTIAL PARK COMPLEXES LOCATED AT SIEDLEC, PAMIĄTKOWO AND ŚLIWNO IN GREATER POLAND

PRZEJAWY ZNISZCZEŃ PIERWOTNEJ KOMPOZYCJI ZABYTKOWYCH PARKÓW NA PRZYKŁADZIE TRZECH ZESPOŁÓW REZYDENCJONALNO-OGRODOWYCH Z WIELKOPOLSKI, ZLOKALIZOWANYCH W SIEDLCU, PAMIĄTKOWIE I ŚLIWNI

Abstract

This article presents results of studies conducted in three historic parks of Greater Poland. The aim of the research was to analyze changes in the original composition of those objects and to identify the causes of its destruction. The selected parks are of baroque origin but due to changes in garden art trends they were transformed into establishments of landscape character. The analyzed residential – park complexes are characterized by a varying degree of destruction to their original spatial arrangement. The conducted analyses made it possible to identify what factors were destructive to the composition of the chosen objects and to determine further threats.

Keywords: residential-park complexes of baroque origin, destruction of spatial composition

Streszczenie

Artykuł przedstawia wyniki badań przeprowadzonych w trzech zabytkowych parkach Wielkopolski, których celem było przeanalizowanie zmian pierwotnej kompozycji obiektów oraz określenie przyczyn jej zniszczenia. Wybrane parki posiadają genezę barokową, jednak wskutek zmian trendów sztuki ogrodowej zostały przekształcone w założenia o charakterze krajobrazowym. Analizowane zespoły rezydencjonalno-ogrodowe charakteryzują się różnym stopniem zniszczenia pierwotnego układu. Przeprowadzone analizy pozwoliły na identyfikację czynników zniszczenia kompozycji wybranych obiektów oraz określenie dalszych zagrożeń.

Słowa kluczowe: barokowe zespoły rezydencjonalno-ogrodowe, zniszczenia kompozycji przestrzennej

* MSc. Eng. Agnieszka Rosada, PhD. Eng. Arch. Miłosz Walerzak, Assoc. Prof., PhD. Eng. Piotr Urbański, Department of Landscape Architecture, Faculty of Horticulture and Landscape Architecture, Poznań University of Life Sciences.

1. Introduction

The following residences and garden complexes located in villages in Greater Poland were included in the research: Siedlec (Kostrzyn Commune, Poznań County), Śliwno (Kuślin Commune, Nowy Tomyśl County) and Pamiątkowo (Szamotuły Commune, Szamotuły County). There is a palace and garden complex in Siedlec. It occupies an area of 6.2 ha (in the past the area of the estate was 8.5 ha)¹. There are manor and park complexes in Śliwno and Pamiątkowo. They occupy areas of 8.68 ha² and 11.40 ha³, respectively. All the three estates date back to late Baroque times and are characterised by different degrees of degradation of the original spatial composition. All of them were transformed into scenic estates in the 19th century.

The concept of Baroque gardens was developed in France in the 17th century. Regular garden interiors were designated by means of geometrically formed plant materials, buildings and elements of terrain. They were equivalent to palace interiors. Individual elements of the estate were located along the common axis of symmetry for the building and garden⁴.

2. Aim of study

The aim of the study was to analyse the original Baroque compositions in the selected parks, determine the causes of their transformation and degradation and the degree of their preservation. The study attempted to identify further threats to the historic residence and garden complexes and to show the actions which would enable preservation of the remains of the historic spatial compositions.

3. State and description of study

In the 1980s the parks were inventoried and the inventories were stored by the Regional Conservator in Poznań. Additionally, in 1999 Piotr Wilanowski, an engineer, made a revalorisation plan, where he analysed the original arrangement of the palace and garden complex in detail.

During desk studies we acquired historical cartographic maps from the State Archive in Poznań and Messtischblatt maps from the Western Poland Map Archive⁵. We also made a site inspection in the field. Then we compared the original Baroque composition with the status quo.

¹ P. Wilanowski, *Zabytkowy Park Palacowy w Siedlcu. Koncepcja rewaloryzacji*, Poznań 1999, p. 3.

² H. Rataj, *Ewidencja zabytkowego parku dworskiego w Śliwnie*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Kultury i Sztuki, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Poznań 1983, p. 1.

³ S. Kujawa, *Ewidencja zabytkowego parku dworskiego w Pamiątkowie*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Ochrony Środowiska, Gospodarki Wodnej i Geologii, Poznań 1986, p. 1.

⁴ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, T. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, p. 229.

⁵ <http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> – Archiwum Map Zachodniej Polski.

4. Outline of history of residence and garden complexes

From the late 17th century to 1814 **Siedlec** was owned by the Krzycki family. Between 1770 and 1775 Antoni Krzycki, the castellan of Krzywiń had a late Baroque palace built in the same place where the Górka manor was erected in the 2nd half of the 16th century⁶. At the same time a new St Nicolas' Church was built from brick. It was situated on the other side of the Poznań route. There was a road leading to Drzązgowo and Gułtowy, which ran perpendicularly to the route. However, it was changed at the junction so that it could be an extension of the main axis of the residence and garden complex, which ran along the east-west line. Only about 0.5 km away from the palace, the road led to Gułtowy. Thus, there were two compositional axes made. They intersected at a right angle in front of the gate leading to the palace courtyard and the temple became part of the palace-village-church complex⁷. About 1788 the estate was transformed into a Baroque-Classical complex, according to the design made by Johann Christian Kammsetzer⁸.

The palace in Siedlec was one of the most conspicuous landowners' residences in Greater Poland. The spatial composition of the Baroque estate consisted of the following elements: the residence, the honorary courtyard limited by two outhouses, which surrounded the main gate on the palace axis, a regular garden located behind the palace and a lime-tree alley running along the gate axis towards Gułtowy⁹.

In the 2nd half of the 19th century the park was transformed into a scenic estate with elements of a regular arrangement. About 1901 the estate became the property of the Mielżyński family and it remained in their hands until the outbreak of World War II. In 1945 it was taken over by the State Treasury and it was used by the stud in Iwno. In 1960 the palace was used as the Inter-Library Storehouse of the Regional Library in Poznań¹⁰. At present the palace and park are private properties. Both the palace and park were registered as monuments in 1952 and 1977, respectively.

In 1783 **Pamiątkowo** belonged to Nepomucen Dobrzycki. About 1840 it became the property of the Bieliński family. According to the information in the land register of the town of Szamotuły, in 1864 Pamiątkowo belonged to Earl Maksymilian Bniński. In 1914 the estate was taken over by the Koczorowski family¹¹.

At present the manorial park in Pamiątkowo has scenic character. However, as can be seen on a historical map of 1824¹², it had a regular arrangement in the 1st half of the 19th century.

The scenic park was probably established by Earl Bniński. From 1945 to 1948 the estate was managed by the Security Office. In 1949 it was taken over by State Agricultural Farms.

⁶ S. Nowackiewicz, *Ewidencja parku pałacowego w Siedlcu gm. Kostrzyn*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Ochrony Środowiska, Gospodarki Wodnej i Geologii, Poznań 1988, p. 3.

⁷ P. Wilanowski, *op. cit.*, p. 4.

⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁹ M. Strzałko, *Barokowe dwory i pałace w Wielkopolsce*, WBPiCAK, Poznań 2006, p. 238.

¹⁰ P. Wilanowski, *op. cit.*, pp. 5-6.

¹¹ S. Kujawa, *op. cit.*, p. 1.

¹² *Plan von dem im Posener Kreise belegenen adelichen Guthe Pamiątkowo und dem dazu gehörigen Vorwerke Zalewo*, Starostwo Powiatowe Poznań-Zachód, L.P. Zachód 1, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

At present the estate is used by Naramowice Horticultural Company¹³. The manor was pulled down between 1972 and 1973. In 1995 the park was registered as a monument.

In the 18th century Śliwno belonged to the Sczaniecki family. At the end of the century Śliwno and the nearby villages of Wąsowo and Wymysłowo were the property of Katarzyna Sczaniecka, the wife of the starost of Środa. However, in 1900 it was taken over by the Hildebrandt family. A regular French garden was made in the mid-18th century. In the 19th century the estate was enlarged and transformed into a scenic park. Two additional constructions were erected, i.e. a romantic tower built in the mid-19th century and a grave chapel of the Hildebrandt family, which was built at the turn of the 19th century. In 1947 there was a State Agricultural Farm in the estate¹⁴. The manor was reconstructed. It was stripped of all architectural values and converted into a residential house, which is most likely to have happened at the beginning of the 20th century, because as can be seen on the map made in 1939¹⁵, it has a completely different shape than on the maps made in the previous years. At present the estate is used by the Głuponie Agricultural Cooperative – Śliwno Agricultural Enterprise. In 1968 the park was registered as a monument.

5. Results

This chapter presents the results of desk and field research. Historical maps were placed on contemporary aerial photos to compare the historical composition with the current status quo. We also made ideograms of park reconstructions. The subchapters below present the research results descriptively and graphically (Ill. 1-2).

5.1. Analysis of original garden compositions

The palace and garden complex in Siedlec is shown on a historical map made in 1827¹⁶ (Ill. 1). We can see the palace with a rectangular courtyard surrounded by outhouses in the front. The plot garden is divided into two parts. The first (larger) part is east of the palace and the other (smaller) part is west of the palace (behind the courtyard and road to Drzązgowo – it connects the estate and St Nicolas' Church: the north-south axis). There was also an oblong outhouse in this part.

As results from the map, there may have been a zoo in the western part of the park. Drainage ditches separated it from the rest of the estate. There was a regular water canal in the centre of the garden. It connected two round reservoirs and intersected alleys in the garden¹⁷.

The location of the palace, courtyard, outhouses and two regular plot gardens is characteristic of Baroque. It made an arrangement between the courtyard and garden.

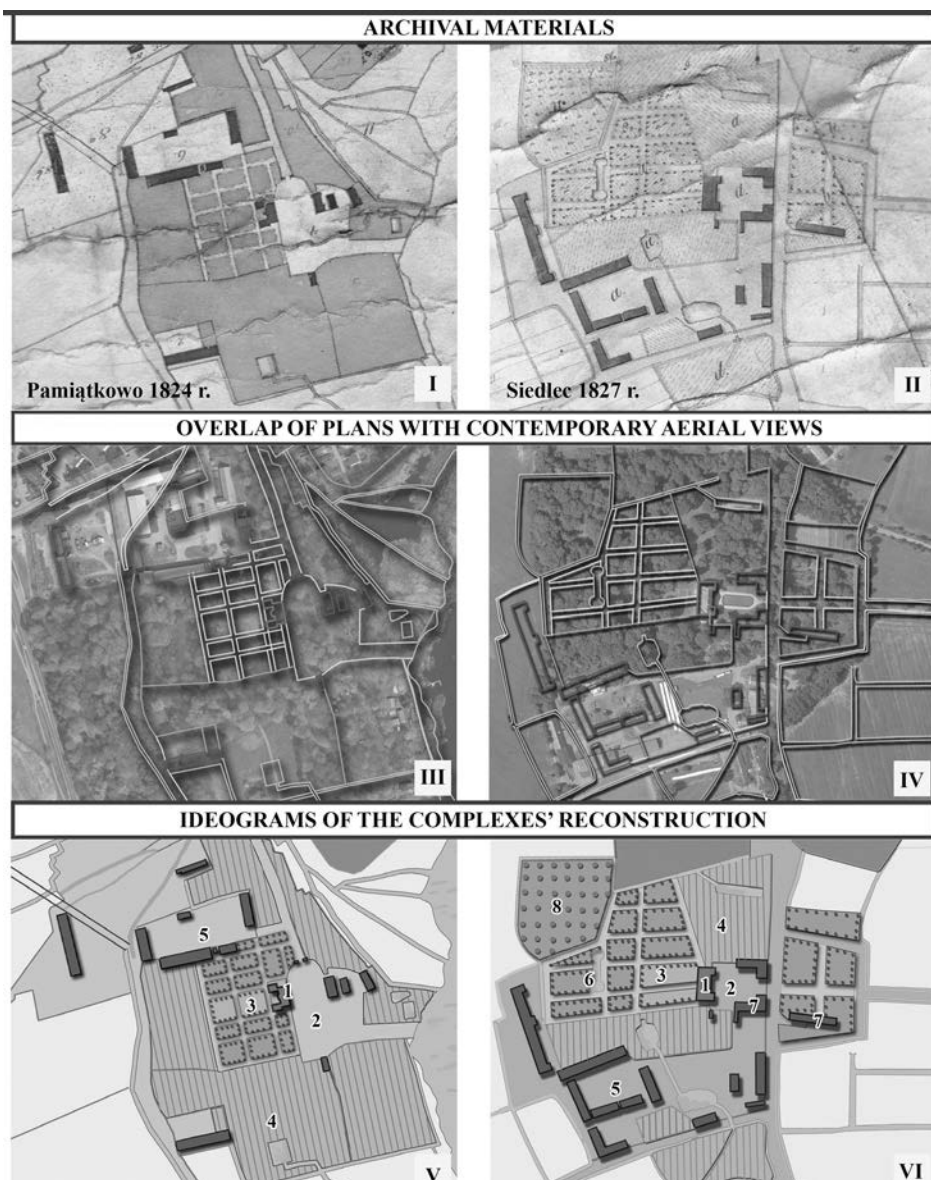
¹³ S. Kujawa, *op. cit.*, pp. 3-4.

¹⁴ H. Rataj, *Ewidencja zabytkowego parku dworskiego w Śliwnie*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Kultury i Sztuki, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Poznań 1983, pp.1-6.

¹⁵ *Mapa poglądowa majątności Śliwno pow. Nowy Tomyśl*, Plany Gruntowe Urzędów Katastralnych, Nowy Tomyśl dz. C. 9/19, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

¹⁶ *Siedlec im Schrodaer Kreise*, Starostwo Powiatowe w Środzie, L. Śro. 95, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

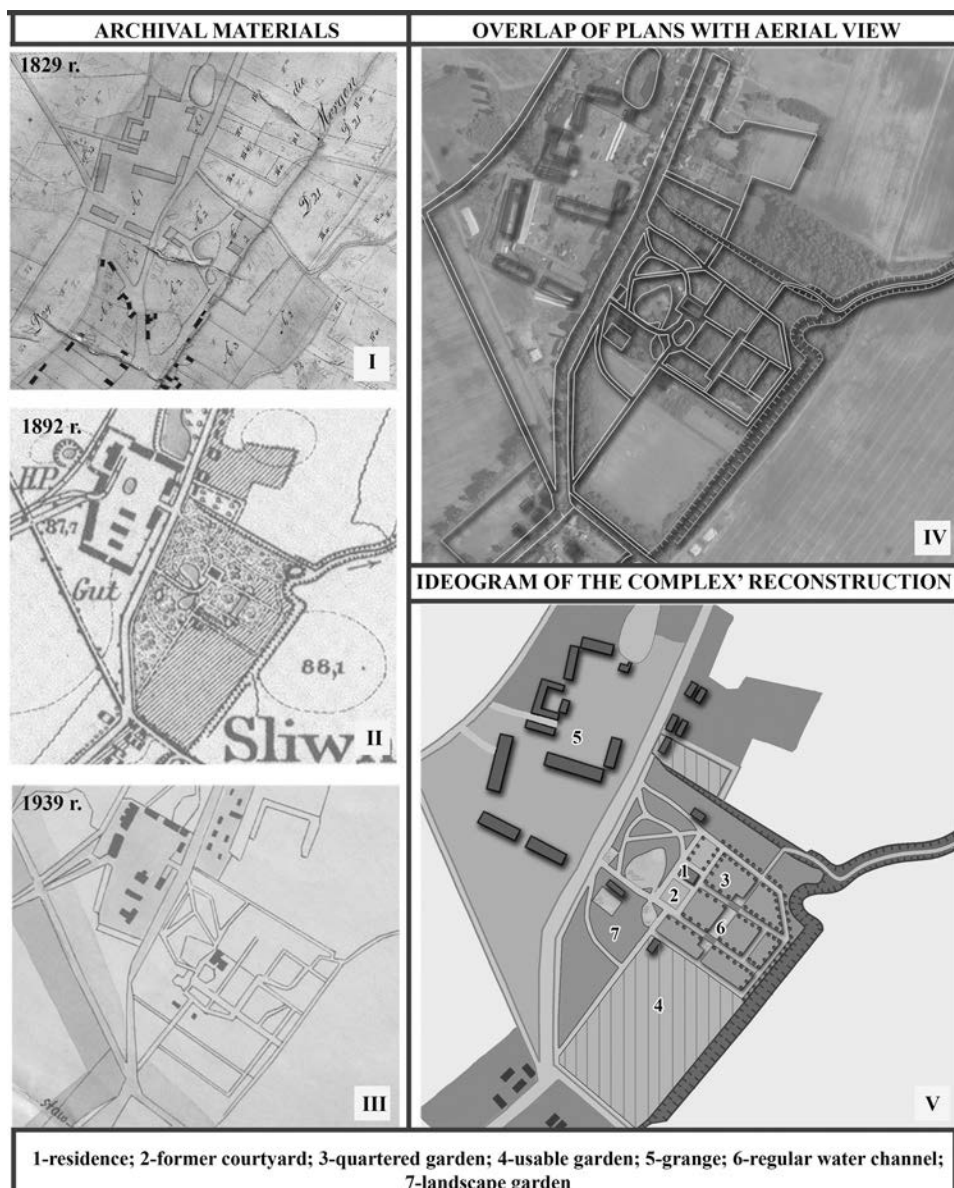
¹⁷ P. Wilanowski, *op. cit.*, p. 5.

III. 1. Pamiątkowo, Siedlec. I-II. Archival Materials. III-IV. Overlap of plans with contemporary aerial views. V-VI. Ideograms of the complexes' reconstruction (elab. A. Rosada)

II. 1. Pamiątkowo, Siedlec. I-II. Materiały archiwalne III-IV. Zestawienia planów ze współczesnymi zdjęciami lotniczym. V-VI. Ideogramy rekonstrukcji zespołu¹⁸ (oprac. A. Rosada)

¹⁸ I. Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespół Starostwo Powiatowe w Grodzisku, sygn. L. Gr. 21, II. Archiwum Map Zachodniej Polski (<http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> – access: 20.06.2014), III. Archiwum Państwowe w Poznaniu, set Plany gruntowe Urzędów Katastralnych z Terenu

III. 2. Śliwno. I-III Archival Materials. IV. Overlap of plans with contemporary aerial view. V. Ideogram of the complex' reconstruction (elab. A. Rosada)

II. 2. Śliwno. I-III. Materiały archiwalne. IV. Zestawienie planów ze współczesnym zdjęciem lotniczym. V. Ideogram rekonstrukcji zespołu¹⁹ (oprac. A. Rosada)

Wielkopolski, sign. Nowy Tomyśl dz.C9/19, IV aerial views: CODGiK, outline: A. Rosada, V. Author: A. Rosada.

¹⁹ I. Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespół Starostwo Powiatowe w Grodzisku, sygn. L. Gr. 21, II. Archiwum Map Zachodniej Polski (<http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> – access: 20.06.2014), III. Ar-

The manorial park in Pamiątkowo can be seen on a historical map made in 1824²⁰ (Ill. 1). There was a manor situated in the centre of the park. There was a wide courtyard east of the manor and a regular plot garden west of it. The main axis of the garden composition was aligned with the residence axis, which ran along the east-west line. There may have been utility gardens in the remaining part of the estate. Similarly to Siedlec, the residence in Pamiątkowo was built in accordance with the Baroque rule 'between the courtyard and garden'.

The estate in Śliwno is shown on a map made in 1829²¹ (Ill. 2). Unfortunately, it does not show the traffic system, which divided the estate into a plot garden. However, the location of the manor and regular water canal is legible. The traffic system can be seen on a Messischblatt map made in 1892²²: East of the manor there are regular alleys intersecting the water canal.

5.2. Analysis of changes in composition and state of its preservation

When we compare Siedlec shown on the 1827 map and on the Messtischblatt map made in 1944²³, on the basis of an 1890 Prussian map, we can observe significant changes in the spatial composition of the park. The north-south axis, which ran along the road leading to St Nicolas' Church, stopped dividing the estate into two parts (the bigger and smaller plot garden) and it became the park limit. The plot garden located in the east was transformed into a utility area. The east-west axis became less important, because the road which intersected it became only a utility road. The courtyard was transformed into a driveway with a lawn. The rectangular water canal with round reservoirs at both ends was enlarged and it received an irregular shape²⁴. The traffic system changed completely as it was led freely, in accordance with the idea of scenic parks.

After the war the estate was used by the Stud in Iwno and by the Regional Library in Poznań. This fact had unfavourable influence on the composition. The eastern part of the park, which was occupied by the Stud, was partially degraded.

At present the former courtyard has an axial entrance. This change was made in 1975. It was then that a rose garden was established behind the palace²⁵. Unfortunately, the outhouses have not been preserved.

After the war the park was neglected. The tree stand thickened as it was not given any care and a considerable number of self-seeded plants appeared. Fragments of oak and lime-tree alleys and individual trees which were included in the scenic composition were the only remains of the old regular arrangement. The estate in Siedlec, which had

chiwum Państwowe w Poznaniu, set Plany gruntowe Urzędów Katastralnych z Terenu Wielkopolski, sign. Nowy Tomyśl dz.C9/19, IV aerial views: CODGiK, outline: A. Rosada, V. Author: A. Rosada.

²⁰ *Plan von dem...*, *op. cit.*

²¹ *Karte von dem im Buker Kreise belegenen Gute Śliwno mit dazu gehörigen Vorverk Wymysłowo*, Starostwo Powiatowe w Grodzisku, L. Gr. 21, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

²² *Duschnik Topographische Karte Messtischblatt*, nr 3564 (1926), Archiwum Map Zachodniej Polski (<http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> – access: 20.06.2014).

²³ *Kostschin Topographische Karte Messtischblatt*, nr 3669 (1999), Archiwum Map Zachodniej Polski (<http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> – access: 20.06.2014).

²⁴ P. Wilanowski, *op. cit.*, pp. 11-12.

²⁵ *Ibidem*, p. 12.

two owners (the stud and library) for a long time, was divided into two parts. It caused contradictions in the use programme and unfavourable transformations, especially in the eastern part.

At present the park is in private hands. The current owner cleared self-seeded plants away and takes care of the park regularly, thus making the scenic composition more legible.

When we compare the 1824 map of the complex in Pamiątkowo and the 1911 Mess-tischblatt map²⁶, we can also notice dramatic changes in the composition. The traffic system was completely transformed and received free character. The courtyard disappeared from the front of the palace. The regular garden was recomposed into a scenic estate.

At present the park is very neglected. The biggest loss to the composition was caused by the devastation and pulling down of the manor between 1972 and 1973. There are some remains of a hornbeam alley in the southern part of the estate. In the 1980s there was a playground in the south-western part of the park. The location of this facility in the residence and garden complex was in disagreement with its historic character. At present, new utility functions have been introduced near Lake Pamiątkowo, which is the eastern limit of the park. Neither the volleyball court nor summer houses coincide with the historic character of the park. The original Baroque arrangement has not been preserved. The historic scenic composition is disappearing, too.

As far as Śliwino is concerned, the 1892 Messtischblatt map shows that the banks of the water canal are more rounded than on the 1829 map, but the shape and location of the manor did not change. The 1939 overview map of the estate in Śliwino shows that the shape of the old manor had changed. It was completely reconstructed and it lost its historic values. At present it is a place of residence. Today we can still see hornbeam alleys as well as hornbeam and beech alleys. Although the regular canal does not exist anymore, we can see a hollow in the terrain where it was located. However, the garden interiors are illegible, because the tree stand is thicker due to large numbers of self-seeded plants. The elements of the spatial composition which were constructed at the time of transformation into the scenic park (the romantic tower, grave chapel of the Hildebrandt family and remains of the romantic grotto) are not in perfect condition, either. The area near the reconstructed old manor is used by its inhabitants as a storage section. There are disfigured wooden barracks, sheds, etc. A makeshift garden was established in front of the eastern elevation of the manor, on the axis of the building. By no means can it be regarded as decoration of the estate.

6. Summary

There was similar damage to the original composition found in all the three parks. The causes of the damage were specified in accordance with L. Majdecki's division²⁷. The change in artistic trends was the most important – the parks were transformed into scenic estates. The second cause of the damage was the effect of time, which mostly influenced

²⁶ *Wargowo Topographische Karte Messtischblatt*, nr 3466 (1857), Archiwum Map Zachodniej Polski (<http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> – access: 20.06.2014).

²⁷ L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, pp. 146-151.

the plant material, but it also affected the garden structures and residences. World War II (force majeure) exerted negative influence on the historic parks. After the war the estates became the property of the State Treasury. During that unfavourable period the original compositional arrangements were devastated and their functions were reduced to storage purposes. Apart from that, there were internal causes observed in all the parks, i.e. the lack of conservator's care, the lack of user or inappropriate management. As a result, historic plants were deformed, the garden interiors overgrew with self-seeded plants and the residences and structures were devastated. Alas, most of the changes which damaged the historic elements are irreversible. However, it is necessary to make attempts to preserve the remaining historic elements in the parks.

The estate in Siedlec is in private hands at the moment. The park and palace are well cared for. Unfortunately, there are no private owners in Pamiątkowo or Śliwno, who would take care of the residence and garden complexes. Unless appropriate actions are taken to ensure due conservation, care and revalorisation of the estates, they will lose not only the remains of their Baroque arrangements but also their scenic compositions.

References

- [1] Kujawa S., *Ewidencja zabytkowego parku dworskiego w Pamiątkowie*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Ochrony Środowiska, Gospodarki Wodnej i Geologii, Poznań 1986.
- [2] Majdecki L., *Historia Ogrodów*, T. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- [3] Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- [4] Nowackiewicz S., *Ewidencja parku pałacowego w Siedlcu, gm. Kostrzyn*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Ochrony Środowiska, Gospodarki Wodnej i Geologii, Poznań 1988.
- [5] Rataj H., *Ewidencja zabytkowego parku dworskiego w Śliwnie*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Kultury i Sztuki, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Poznań 1983.
- [6] Strzałko M., *Barokowe dwory i palace w Wielkopolsce*, WBPiCAK, Poznań 2006.
- [7] Wilanowski P., *Zabytkowy Park Pałacowy w Siedlcu. Koncepcja rewaloryzacji*, Poznań 1999.

1. Wprowadzenie

Wybrane do badań zespoły rezydencjonalno-ogrodowe znajdują się w Wielkopolsce we wsiach: Siedlec (gm. Kostrzyn, pow. poznański), Śliwno (gm. Kuślin, pow. nowotomyski) oraz Pamiątkowo (gm. Szamotuły, pow. szamotulski). W Siedlcu usytuowany jest

zespół pałacowo-ogrodowy o powierzchni 6,2 ha (dawniej powierzchnia założenia wynosiła 8,5 ha)¹. W Śliwnie i Pamiątkowie znajdują się zespoły dworsko-parkowe, kolejno o powierzchni 8,68 ha² i 11,40 ha³. Wszystkie trzy obiekty charakteryzuje późnobarokowa geneza i różny stopień zdegradowania pierwotnej kompozycji przestrzennej oraz fakt, że w XIX w. zostały przekształcone w założenia o charakterze krajobrazowym.

Koncepcja ogrodów barokowych rozwinęła się w XVII w. we Francji. Regularne wnętrza ogrodowe wyznaczano m.in. geometrycznie kształtowanym tworzywem roślinnym, budynkami i elementami rzeźby terenu. Stanowiły one odpowiedniki wewnątrz pałacowych. Poszczególne elementy założenia lokalizowane były wzdłuż wspólnej dla budynku i ogrodu osi symetrii⁴.

2. Cel badań

Celem przeprowadzonych badań było przeanalizowanie pierwotnej (barokowej) kompozycji wybranych parków, ustalenie przyczyn jej przekształcenia i zniszczenia, a także stopnia jej zachowania. Starano się również określić dalsze zagrożenia, którym podlegają zabytkowe zespoły rezydencjonalno-ogrodowe oraz wskazać działania, które pozwoliłyby na zachowanie tego, co pozostało z historycznej kompozycji przestrzennej.

3. Stan i opis badań

W latach 80. XX w. zostały sporządzone ewidencje dla parków, zgromadzone u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu. Dodatkowo dla parku w Siedlcu Piotr Wilanowski sporządził w 1999 r. projekt rewaloryzacji, gdzie szczegółowo przeanalizował pierwotny układ zespołu pałacowo-ogrodowego.

W trakcie prowadzenia badań kameralnych pozyskano archiwalne plany kartograficzne, zgromadzone w Archiwum Państwowym w Poznaniu, i mapy Messtischblatt z Archiwum Map Zachodniej Polski⁵. Przeprowadzono również wizję lokalną w terenie. Na tej podstawie porównano pierwotną barokową kompozycję ze stanem istniejącym.

4. Rys historyczny zabytkowych zespołów rezydencjonalno-ogrodowych

Siedlec od końca XVII w. do 1814 r. stanowił własność rodu Krzyckich. W latach 1770-1775 dla Antoniego Krzyckiego, kasztelana krzywińskiego, został wzniesiony

¹ P. Wilanowski, *Zabytkowy Park Pałacowy w Siedlcu. Koncepcja rewaloryzacji*, Poznań 1999, s. 3.

² H. Rataj, *Ewidencja zabytkowego parku dworskiego w Śliwnie*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Kultury i Sztuki, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Poznań 1983, s. 1.

³ S. Kujawa, *Ewidencja zabytkowego parku dworskiego w Pamiątkowie*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Ochrony Środowiska, Gospodarki Wodnej i Geologii, Poznań 1986, s. 1.

⁴ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, T. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 229.

⁵ <http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> – Archiwum Map Zachodniej Polski.

późnobarokowy pałac – w tym samym miejscu co dwór Górków z 2 połowy XVI w.⁶. W tamtym okresie powstał również nowy murowany kościół pw. św. Mikołaja, usytuowany po drugiej stronie traktu poznańskiego, do którego pod kątem prostym wchodziła droga prowadząca do Drzązgowa i Gułtów. Zmieniono jednak jej przebieg w miejscu rozwidlenia, tak by stanowiła przedłużenie głównej osi założenia rezydencjonalno-ogrodowego, biegnącej ze wschodu na zachód, a dopiero w odległości ok. 0,5 km od pałacu poprowadzono ją w kierunku Gułtów. Tak powstały dwie osie kompozycji przecinające się pod kątem prostym przed bramą dziedzińca pałacowego, a świątynia stała się częścią zespołu pałac – wieś – kościół⁷. Około 1788 r. założenie przekształcono według projektu Jana Chrystiana Kamsetzera w zespół barokowo-klasycystyczny⁸.

Pałac w Siedlcu zaliczano do najbardziej okazałych siedzib ziemiańskich w Wielkopolsce. Przestrzenną kompozycję barokowego założenia tworzyły: rezydencja, dziedziniec honorowy ograniczony dwoma oficynami, które otaczały główną bramę na osi pałacu oraz położony za nim regularny ogród i wytyczona na osi bramy aleja lipowa, biegnąca w kierunku Gułtów⁹.

Park w 2 połowie XIX w. przekształcono w założenie krajobrazowe z elementami układu regularnego. Około 1901 r. majątek stał się własnością Mielżyńskich i pozostał w ich rękach aż do wybuchu II wojny światowej. W 1945 r. został przejęty przez Skarb Państwa, a jego użytkownikiem była stadnina koni w Iwnie. W 1960 r. w pałacu usytuowano Magazyn Międzybiblioteczny Wojewódzkiej Biblioteki w Poznaniu¹⁰. Aktualnie pałac wraz z parkiem stanowią własność prywatną. Zarówno pałac, jak i park wpisano do rejestru zabytków (odpowiednio w 1952 i 1977 r.).

Pamiętkowo w 1783 r. należało do Nepomucena Dobryckiego, natomiast ok. 1840 r. stało się własnością rodu Bielińskich. Według informacji zawartych w księdze wieczystej miasta Szamotuły, w 1864 r. Pamiętkowo należało do hrabiego Maksymiliana Bnińskiego, a w 1914 r. majątek przeszedł w ręce Koczorowskich¹¹.

Obecnie park dworski w Pamiętkowie ma charakter krajobrazowy, ale jak widać na archiwalnym planie z 1824 r.¹², w 1 połowie XIX w. posiadał układ regularny.

Krajobrazowy park został założony prawdopodobnie przez hrabiego Bnińskiego. W latach 1945-1948 majątkiem zarządzał Urząd Bezpieczeństwa, a od 1949 r. Państwowe Gospodarstwa Rolne. Obecnie obiekt użytkuje Zakład Ogrodniczy Naramowice¹³. Dwór rozebrano w latach 1972-1973. Park w 1995 r. wpisano do rejestru zabytków.

Śliwno w XVIII w. należało do rodziny Sczanieckich. Pod koniec wieku wraz z pobliskim Wąsowem i Wymysłowem stanowiło własność Katarzyny Sczanieckiej – starościny średz-

⁶ S. Nowackiewicz, *Ewidencja parku pałacowego w Siedlcu gm. Kostrzyn*, Urząd Wojewódzki w Poznaniu, Wydział Ochrony Środowiska, Gospodarki Wodnej i Geologii, Poznań 1988, s. 3.

⁷ P. Wilanowski, *op. cit.*, s. 4.

⁸ *Ibidem*, s. 5.

⁹ M. Strzałko, *Barokowe dwory i pałace w Wielkopolsce*, WBPiCAK, Poznań 2006, s. 238.

¹⁰ P. Wilanowski, *op. cit.*, s. 5-6.

¹¹ S. Kujawa, *op. cit.*, s. 1.

¹² *Plan von dem im Posener Kreise belegenen adelichen Guthe Pamiętkowo und dem dazu gehörigen Vorverke Zalewo*, Starostwo Powiatowe Poznań-Zachód, L.P. Zachód 1, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

¹³ S. Kujawa, *op. cit.*, s. 3-4.

kiej, jednak już od 1900 r. przeszło w ręce rodu Hildebrandt. Regularny ogród francuski powstał około połowy XVIII w. W XIX w. założenie powiększono i przekształcono w park krajobrazowy oraz wprowadzono dodatkowe budowle: wieżę romantyczną pochodzącą z połowy XIX w. i kaplicę grobową rodziny Hildebrandt z przełomu XIX/XX w. W 1947 r. w majątku zlokalizowano Państwowe Gospodarstwa Rolne¹⁴. Dwór przebudowano, pozabawiając go wszelkich walorów architektonicznych i nadając mu funkcję domu mieszkalnego, co najprawdopodobniej nastąpiło na początku XX w., ponieważ na planie z 1939 r.¹⁵ ma on zupełnie inny kształt niż na planach z lat wcześniejszych. Obecnie majątek użytkuje Rolniczy Kombinat Spółdzielczy Głuponie – Zakład Rolny Śliwno. Park w 1968 r. wpisano do rejestru zabytków.

5. Wyniki

W rozdziale tym zaprezentowano wyniki z przeprowadzonych badań kameralnych i terenowych. Archiwalne plany nałożono na współczesne zdjęcia lotnicze w celu porównania historycznej kompozycji ze stanem aktualnym. Wykonano również ideogramy rekonstrukcji parków. Wyniki badań zostały przedstawione opisowo w kolejnych podrozdziałach oraz graficznie (il. 1-2).

5.1. Analiza pierwotnej kompozycji ogrodów

Założenie pałacowo-ogrodowe w Siedlcu przedstawiono na archiwalnym planie z 1827 r.¹⁶ (il. 1). Widoczny jest na nim pałac, przed którym znajduje się prostokątny dziedziniec otoczony oficynami. Ogród kwaterowy podzielony jest na dwie części. Pierwsza (większa) znajduje się po wschodniej stronie pałacu, natomiast mniejsza po zachodniej (za dziedzińcem i drogą prowadzącą do Drążkowa – łączącą założenie z kościołem pw. św. Mikołaja: oś północ – południe). W tej części mieściła się również podłużna oficyna.

Jak wynika z planu, w zachodniej części parku prawdopodobnie zlokalizowany był zwierzynek. Rowy odwadniające odgradzały go od reszty założenia. W centrum ogrodu usytuowany był regularny kanał wodny, który łączył dwa okrągłe zbiorniki i przecinał aleje ogrodowe¹⁷.

ITaka lokalizacja pałacu, dziedzińca, oficyn i regularnych dwóch ogrodów kwaterowych jest charakterystyczna dla epoki baroku, tworząc układ „między dziedzińcem a ogrodem”¹⁸.

¹⁴ H. Rataj, *op. cit.*, s. 1-6.

¹⁵ *Mapa pogłądowa majątności Śliwno pow. Nowy Tomyśl*, Plany Gruntowe Urzędów Katastralnych, Nowy Tomyśl dz. C. 9/19, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

¹⁶ *Siedlec im Schrodaer Kreise*, Starostwo Powiatowe w Środzie, L. Śro. 95, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

¹⁷ P. Wilanowski, *op. cit.*, s. 5.

¹⁸ *Ibidem*, s. 11.

Park dworski w Pamiątkowie przedstawiono na archiwalnym planie z 1824 r.¹⁹ (il. 1). W centrum parku usytuowany był dwór. Po jego wschodniej stronie zlokalizowany był obszerny dziedziniec, natomiast po zachodniej – regularny ogród kwaterowy. Główna oś kompozycji ogrodu pokrywała się z osią rezydencji, przebiegającą w kierunku wschód – zachód. Resztę założenia stanowiły prawdopodobnie ogrody użytkowe. Podobnie jak w Siedlcu, rezydencja w Pamiątkowie powstała w myśl barokowej zasady „między dziedzińcem a ogrodem”.

Majątek w Śliwnie przedstawiono na mapie z 1829 r.²⁰ (il. 2). Niestety nie naniesiono na nim układu komunikacyjnego, który dzielił założenie na kwaterowy ogród, ale czytelna jest lokalizacja dworu oraz regularnego kanału wodnego. Układ komunikacyjny jest widoczny na mapie Messtischblatt z 1892 r.²¹: po wschodniej stronie dworu widać regularne aleje przecinające kanał wodny.

5.2. Analiza przemian kompozycji i ocena stanu jej zachowania

Porównując plan Siedlca przedstawiony na mapie z 1827 r. z Messtischblattem z 1944 r.²², wykonanym na podstawie mapy pruskiej z 1890 r., można zaobserwować znaczące zmiany w kompozycji przestrzennej parku. Oś północ – południe, która przebiegała wzdłuż drogi prowadzącej do kościoła św. Mikołaja, przestała dzielić założenie na dwie części (większy i mniejszy ogród kwaterowy), stając się granicą parku. Ogród kwaterowy, zlokalizowany po jej wschodniej stronie, przekształcono w teren gospodarczy. Zmaląła też ranga osi wschód – zachód, ponieważ przebiegającą przez nią drogę zredukowano do roli gospodarczej. Dziedziniec przekształcono w podjazd z gazonem. Prostokątny kanał wodny, zakończony po obu stronach okrągłymi zbiornikami, powiększono i nadano mu nieregularny kształt²³. Zmienił się również zupełnie układ komunikacyjny, który zgodnie z ideą parków krajobrazowych poprowadzono swobodnie.

W okresie powojennym założenie posiadało dwóch użytkowników: Stadninę Koni w Iwnie oraz Wojewódzką Bibliotekę w Poznaniu, co również niekorzystnie wpłynęło na jego kompozycję. Szczególnie ucierpiała część wschodnia parku podlegająca stadninie.

Obecnie dawny dziedziniec znów posiada osiowy wjazd, a zmiany tej dokonano w 1975 r. Wtedy też zrealizowano projekt różanki za pałacem²⁴. Oficyny nie przetrwały niestety do czasów dzisiejszych.

W okresie powojennym park był zaniedbany. Drzewostan na skutek braku pielęgnacji zagaścił się, przybyła znaczna liczba samosiewów. Z dawnego regularnego układu zachowały się fragmenty alei dębowo-lipowych oraz pojedyncze drzewa, które zostały włączone w kompozycję krajobrazową. Założenie w Siedlcu, które przez długi czas posiadało dwóch właścicieli (stadninę i bibliotekę), zostało podzielone na dwie części, co doprowadziło do

¹⁹ *Plan von dem...*, *op. cit.*

²⁰ *Karte von dem im Buker Kreise belegenen Gute Śliwno mit dazu gehörigen Vorverk Wymysłowo*, Starostwo Powiatowe w Grodzisku, L. Gr. 21, Archiwum Państwowe w Poznaniu.

²¹ *Duschnik Topographische Karte Messtischblatt*, nr 3564 (1926), Archiwum Map Zachodniej Polski, <http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> (dostęp: 20.06.2014).

²² *Kostschin Topographische Karte Messtischblatt*, nr 3669 (1999), Archiwum Map Zachodniej Polski, <http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> (dostęp: 20.06.2014).

²³ P. Wilanowski, *op. cit.*, s. 11-12.

²⁴ *Ibidem*, s. 12.

sprzeczności w programie użytkowania i niekorzystnych przekształceń, zwłaszcza w części wschodniej.

Obecnie park znajduje się w prywatnych rękach. Aktualny właściciel oczyścił wnętrza z samosiewów oraz systematycznie przeprowadza prace pielęgnacyjne, które uczyniają krajobrazową kompozycję.

Porównując plan zespołu w Pamiątkowie z 1824 r. z Messtischblattem z 1911 r.²⁵, można również zauważyć drastyczne zmiany w kompozycji. Całkowicie przekształcił się układ komunikacyjny, któremu nadano swobodny charakter, oraz zniknął dziedziniec przed pałacem. Regularny ogród został przekomponowany w założenie krajobrazowe.

Obecnie park jest bardzo zaniedbany. Największym uszczerbkiem dla kompozycji okazała się dewastacja, a potem rozbiórka dworu w latach 1972-1973. W południowej części założenia przetrwały pozostałości po alei grabowej. W latach 80. XX w. w południowo-zachodniej części parku istniał plac zabaw. Lokalizacja takiego obiektu na terenie zespołu rezydencjonalno-ogrodowego była sprzeczna z jego zabytkowym charakterem. Dziś przy Jeziorze Pamiątkowskim, stanowiącym wschodnią granicę parku, wprowadzono nowe funkcje użytkowe, które również nie wpisują się w jego zabytkowy charakter: boisko do gry w siatkówkę oraz zabudowę letniskową. Pierwotny układ barokowy nie przetrwał, zanika również historyczna kompozycja krajobrazowa.

W przypadku Śliwna na Messtischblatcie z 1892 r. brzegi kanału wodnego są bardziej zaokrąglone niż na mapie z 1829 r., jednak kształt i lokalizacja dworu pozostały w niezmienionej formie. Na Mapie Poglądowej Majętności Śliwno z 1939 r. widać, że zmianie uległ kształt starego dworu. Został on całkowicie przebudowany i pozbawiony wartości historycznych. Obecnie pełni funkcję mieszkalną. Do dziś zachowały się aleje grabowe i grabowo-bukowe. Nie istnieje wprawdzie regularny kanał, ale widoczne jest zagłębienie terenu w miejscu, gdzie był zlokalizowany. Wnętrza ogrodowe są jednak nieczytelne, ponieważ drzewostan został zagęszczony przez dużą liczbę samosiewów. W nienajlepszym stanie są również elementy kompozycji przestrzennej, pochodzące z czasów przemiany w park krajobrazowy: wieża romantyczna, kaplica grobowa rodziny Hildebrandt oraz pozostałości po grocie romantycznej. Teren przy przebudowanym starym dworze wykorzystywany jest przez jego mieszkańców jako część gospodarcza, mieszcząca szpecące drewniane baraki, szopy itp. Przed wschodnią elewacją dworu, na osi budynku, założono prowizoryczny ogródek, którego żadną miarą nie można uznać za ozdobę założenia.

6. Podsumowanie

We wszystkich trzech parkach stwierdzono podobne przejawy zniszczeń pierwotnej kompozycji, a ich przyczyny wyszczególniono według podziału L. Majdeckiego²⁶. Najważniejszą jest zmiana kierunków artystycznych – parki przekształcono w założenia krajobrazowe. Drugą przyczyną jest działanie czasu, które odbiło się przede wszystkim na tworzywie roślinnym, ale również na budowlach ogrodowych i rezydencjach. Negatywny wpływ na zabytkowe parki miała II wojna światowa (klęska losowa), po której majątki stały się własnością

²⁵ *Wargowo Topographische Karte Messtischblatt*, nr 3466 (1857), Archiwum Map Zachodniej Polski, <http://mapy.amzp.pl/maps.shtml> (dostęp: 20.06.2014).

²⁶ L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 146-151.

Skarbu Państwa. Był to okres bardzo niekorzystny, w którym dewastowano pierwotne układy kompozycyjne, redukując ich funkcje do celów gospodarczych. Dodatkowo w każdym z parków zaobserwowano przyczyny wewnętrzne, takie jak: brak opieki konserwatorskiej, brak użytkownika oraz wadliwa gospodarka. Doprowadziło to do zniekształcenia zabytkowych form roślinnych, pozarastania wnętrz ogrodowych samosiewami, niszczenia rezydencji i budowli. Większość zmian, które naruszyły zabytkową tkankę, jest niestety nieodwracalna. Należy jednak podjąć starania, aby udało się zachować w parkach to, co przetrwało.

Założenie w Siedlcu jest obecnie w prywatnych rękach, a park i pałac są zadbane. Niestety, w Pamiątkowie i Śliwnie nie ma indywidualnych właścicieli, którzy troszczą się o zespoły rezydencjonalno-ogrodowe. Jeżeli nie obejmie się tych obiektów odpowiednimi działaniami konserwatorskimi, pielęgnacyjnymi i rewaloryzacyjnymi, stracą one nie tylko pozostałości po barokowym układzie, ale także kompozycję krajobrazową.